

פרקים בפתולוגיה בתלמוד ובנושאי כליו

כנוס הידע הפתולוגי של חכמי ההלכה

הסברתו לאור המדע המודרני והקבלתו לדפואה הקדומה

פ ר ק ש נ י :

ה ט ח ו ל

א. הטחול מוזכר לראשונה רק במשנה ואין הוא מופיע כלל בתנ"ך, למרות שמוזכרים בו איברים שונים, בעיקר בקשר לקרבנות.

1. במשנה ובתלמוד נסוב הדין אודות הטחול. בעיקר במצבים חבלתיים — ניטל (Splenectomy) גיקב (Perforation) ונחתך (Rupture).

2. הטחול הוא אחד האיברים הקשורים למערכת הדם והלימפה וכפי שידוע כיום אין גוכחותו חיונית לקיום החיים.

עובדה זו היתה ידועה היטב לחכמי התלמוד ובכך התעלו על רופאי יוון, כולל גלינוס (129—200) ואריטיאוס (חי במאה השניה לספירה), אשר החשיבו את הטחול לאיבר חיוני, שבלעדו אין הגוף יכול להתקיים. לפי דעתם מנקה הטחול את הדם מחלאת המרה השחורה והמרה הירוקה, שמקורן בכבד¹.

באופן כללי יש להדגיש את ההבדל הבולט בין חכמי התלמוד לבין רופאי יוון ביחס לפתוגנה של המחלות. כידוע שררה בין רופאי יוון — כולל גלינוס — התיאוריה אודות ארבע הליחות המהוות מקור לכל המחלות. בתלמוד לא נמצא כל רמז לתיאוריה פתוגנטית זו². חכמי התלמוד כלל לא הושפעו מהזרם הזה ברפואה הקדומה ולעומת זאת התקרבו יותר לשטח האנטומיה-פתולוגית הגסינית והגכונה.

ב. מבחינת תפקודו של הטחול היה העולם הקדמון חסר ידע וחסר הבנה. לעומת גלינוס ואריטיאוס, שכאמור ייחסו לטחול תפקיד חיוני לקיום החיים, סברו ארויסטרטוס (חי בלאכסנדריה במאה ה-3 לפה"ס) ואחריו רופוס מאפזוס (חי במאה השניה לספירה), שאין לטחול שום תפקיד פיסיוולוגי ולא נוצר אלא לצורך שיזוי משקל הגוף מצד שמאל כנגד הכבד המונח בצד ימין.

1 ראה: קצנלסון, התלמוד וחכמת הרפואה, עמ' 105. כך גם היתה דעתו הרפואית של הרמב"ם. ראה: פרקי משה ברפואה, בעריכת ז. מונטנר, עמ' 34.

2 ראה: הערת ד"ר א. מ. מזיא לספר מדרש הרפואה (מ. פרלמן), חלק א', פרק א', אות ג ט'.

בין הקדמונים התהלכה סברה, שהטחול גורם לצחוק. כך קובע התלמוד במסכת ברכות³ ור' יהודה הלוי (1080?—1142?) מחזק ומבסס דעה זו בספרו הקלסי „הכוזרי“⁴.

גם פליניוס (23—79) סבר כך⁵ והרחיק לכת Serenus Samonicus (250 לספירה), המתאר אנשים עם טחול נפוח, שעל פניהם היה תמיד צחוק טפשי וכשהוציאו את הטחול הם פסקו לצחוק ופרצופם היה תמיד רציני⁶.

ג. מבחינה אנטומית מבחין התלמוד⁷ בשני חלקים של הטחול:

1. „קולשיה“ — החלק הדק; „סומכיה“ — החלק העבה.

ובלשון הרמב"ם⁸:

„הטחול — ראשו האחד עבה והשני דק כבריית הלשון“.

לפי הראשונים⁹, ובעקבותיהם — גם בשולחן ערוך¹⁰, מוגדר החלק העבה כאותו חלק של הטחול הדבוק לכרס; כל שאר חלקי הטחול שאינם דבוקים לכרס מוגדרים כחלק הדק.

לוינגר¹¹ סבור, שהגבול בין שני חלקים אלו הוא בערך באמצע הטחול. אכן, יש לציין, שאין קו אנטומי חד המחלק את הטחול לשניים.

2. התלמוד מתאר את רקמת הטחול במלים הבאות¹²:

„טחלא — שומנא בעלמא הוא“.

ובתרגום: הטחול הוא שומן גרידא.

הרמב"ם מנסח זאת קצת אחרת¹³:

„הטחול מותר לבשלו אפילו עם הבשר, שאינו דם אלא בשר הדומה לדם“.

3 ברכות ס"א, ב'. וכן בקהלת רבה, ז', י"ט; זוהר, ח"ג, רל"ד.

4 ר' יהודה הלוי, ספר הכוזרי, מאמר רביעי, אות כה.

5 C. Plinius Secundus, Historia Naturalis, XI, 80

6 דאה: J. Preuss, Biblisch-Talmudische Medizin, P. 112

7 חולין נ"ה, ב'.

8 יד החזקה, הלכות שחיטה, פרק ו', הלכה י"ט.

9 שו"ת אור זרוע, ח"א, סי' תכ"ב, בשם הראב"י; מודכנ, חולין, פ"ג, סי' תר"ח; או"ה, כלל נ"ב, דין י"א.

10 שו"ע, יו"ד, מ"ג, ג. וראה בכנה"ג, שם, אות ב'.

11 י. מ. לוינגר, מדריך להלכות טריפות, עמ' 53—54.

12 חולין קי"א, א'. וראה גם בויקרא רבה, כ"ב, י'.

13 יד החזקה, הלכות מאכלות אסורות, פרק ו', הלכה ט'.

נראה לי, שהתלמוד והרמב"ם באו להדגיש, שלמרות צבעו האדום של הטחול אין הוא דם אלא רקמה ואיבר מוגדר („שומן” ו„בשר” — במונח של רקמה) ¹⁴.

3. התלמוד ¹⁵ מתאר גם את קופסית הטחול („קרזם”) וכלי הדם השעריים [„חוטאים”].

ד. מבחינה פתולוגית לא מצינו בתלמוד עצמו דיון רחב וכאמור גידונו בעיקר מצבים חבלתיים.

1. במשנה שנינו ¹⁶:

„גיטל הטחול ... כשרה”.

כלומר, חכמי המשנה הבינו, שהבהמה ללא טחול יכולה להמשיך לחיות ולכן היא כשרה.

גם פליניוס ¹⁷ ומאוחר יותר גם Coelius Aurelianus ¹⁸ (חי במאה ה-5 לספירה, משקף את דעותיו של רופוס מאפזוס מהמאה ה-2 לספירה), ידעו, שיש אפשרות לחיות ללא טחול, אם כי האחרון סבור שכריתת הטחול היא רק תיאורטית ולא ידוע לו על מקרה קונקרטי. קצנלסון ¹ קובע בלשון פסקנית, כי „מובן הדבר כי גיטל הטחול הוא הלכה שיש לה רק ערך עיוני בלבד. הלכה למעשה לא היתה מעולם”.

והנה, אף כי אכן קשה להניח, שידעו בתקופה כה מוקדמת לבצע ניתוח מסובך של כריתת הטחול [מקובל הוא שכריתת טחול כירורגית בוצעה לראשונה ע"י זקרילי ב-1549 וזמבקרי ב-1680 ¹⁹], לדעתי אין זה משולל יסוד לחלוטין. ידוע, שבאלכסנדריה היתה באותה תקופה אסכולה של רופאים וכירורגים מעולים שבצעו ניתוחים גדולים. לדוגמא אציין מה שקובע התלמוד ²⁰:

„אמר תודוס הרופא: אין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריה של מצרים, שאין חותכין האם (= הרחם) שלה בשביל שלא תלד”.

(תודוס מלודקיה חי בערך בשנת 70 לספירה, ועסק הרבה בגסיזנות מעשיים).

14 פרט לדם היוצא מכלי הדם השעריים — ראה כריתות, כ"א, ב'.

15 חולין, צ"ג, א'.

16 משנה חולין, ג', ב'.

17 Plinius, N.H., 37, 11

18 Coelius Aurelianus, Chron., III, 4, 453.

19 B. Moynihan, The Spleen and some of its Diseases, Philadelphid 1921 p. 5

20 בכורות, כ"ח, ב'. וראה: ליבוביץ, לתולדות הרפואה בישראל, יבנה, 1973, 1949.

על פי המאמר המובא בשמו בתלמוד ניתן לשפוט, שבוצעו נתוחים בסדר גודל של כריתת הרחם ולכן לא מן הנמנע, שגם נתוח כמו כריתת הטחול בוצע בימים הללו.

2. תאור של מצבים לאחר כריתת הטחול בבני אדם מובאים בשני מקורות באגדה התלמודית. במסכת סנהדרין²¹ — ביחס לאדוניהו בן דוד — נאמר:

„וחמשים איש רצים לפניו — כולן נטולי טחול וחוקי כפות רגלים היו“.

מעניין להביא את דבריו של הפרשן הקלסי של התלמוד — רש"י: „נטולי טחול על ידי סם, שהטחול מכבידו לאדם“.

ניתן לשער, שאנשים אלו סבלו מהגדלת הטחול (splenomegaly) עקב malaria או מחלה זהומית אחרת וזה הפריע להם בריצתם — „הטחול מכבידו לאדם“ — ועל כן בוצעה כריתת הטחול. המענין בדברי רש"י הוא הערתו — „נטולי טחול — על ידי סם“. יתכן שהתכוון לסם שינה, דהיינו חומר אנסטטי והנתוח בוצע בהרדמה כללית, שהרי בזמן התלמוד ידעו כבר על אנסתוזיה לצורך התערבות כירורגית. וכך מתואר הדבר במסכת בבא מציעא²²: „רבי אלעזר ב"ר שמעון אשקייה סמא דשינתא ועיילוהו לביתא דשישא וקרעו לכריסיה“.

ובתרגום: רבי אלעזר בן רבי שמעון השקוהו סם שינה והכניסוהו לבית שיש (כנראה מסיבה הגיינית — סטרילית) ופתחו את כריסו (דהיינו laparotomy). [פירוש אחר בדברי רש"י הג"ל, שהטחול נהרס ע"י סם, ללא צורך בהתערבות כירורגית, איננו מסתבר כלל].

3. תאור דומה לרצים במסכת סנהדרין מובא בתרגום למגילת אסתר ביחס לרצים של המלך אחשורוש²³:

„ושלח פיטקין בידא דרהטנין... דאיתגטילו טחוליהון ואתקדרו פסת כף רגליהון“.

ובתרגום: ושלח ספרים ביד הרצים... שניטלו טחוליהם ונחקקו פיסת כף רגליהם.

4. החבלות הגוספות הגידונות בתלמוד²⁴ הם: נקב (perforation) וחתך — קרע (rupture) של הטחול.

חכמי התלמוד ידעו להבחין בין נטילת הטחול לבין נקיבתו, ובצדק הכשירו את הבהמה שניטל טחולה, דהיינו לאחר כריתת הטחול והטריפו בהמה שניקב

21 סנהדרין, כ"א, ב'.

22 בבא מציעא, פ"ג, ב'.

23 תרגום למגילת אסתר, פרק ח', פסוק י'.

הטחול, דהיינו perforation, מכיון שיסכויי בהמה כזו לחיות הם קלושים
עקב שטף-הדם הקטלני וכך נאמר בתלמוד²⁴ :
„לא שנו (במשנה שהבהמה כשרה) אלא ניטל, אבל ניקב טריפה“.

על כך העיר רש"י :

„דחמיד ניקב ונחתך מניטל לגמרי, שעל ידי הנקב הוא הולך
ומוסיף מכאוב והחולי רב בגופה“.

מוצאים אנו כאן הבנה נכונה בפתופיסיולוגיה של הטחול. שסילוקו אינו
כה חמור מאחר ואיברים אחרים מסוגלים למלא את תפקידו, אך חבלה בטחול,
כשהוא נמצא עדיין בגוף, עשוי להתפתח „לחולי רב בגופה“ — ולהיות קטלני.
וכמו־כן הוסיפו האחרונים²⁵ שתהליך פתולוגי בטחול הגורם להקטנתו
ולנטילתו — אך הוא מטריף את הבהמה, כי מחלה רצינית בטחול דומה לנקב
וחתך מבחינת הסכנה הכללית.

5. אך מוצאים אנו באותו מקום בתלמוד שתי הנחות ביחס לטראומטולוגיה
בטחול, שאינן מתיישבות עם ידיעותינו ברפואה כיום.
התלמוד מביא דעה אחת האומרת :
„ניקב לחוד ונחתך לחוד“.

כלומר, בעוד אשר נקב (perforation) בטחול טריפה, הרי שחתך (כנראה
rupture) של הטחול — הבהמה כשרה.

הנה במצבים חבלתיים בטחול קיימת בדרך כלל תמונה קלינית קלסית
של חולה הגתון במצב של הלם עם דמום תוך־צפקי מסיבי הזקוק לכריתת
הטחול, להצלת חייו. אכן, בשנים האחרונות תוארו הסתמנויות קליניות אחרות
המכונות קרע דחוי (delayed rupture) וקרע סמוי (occult rupture)²⁶.
ניתן היה לשער, כי קיימים מקרים של קרע סמוי של הטחול, אשר אינם
מתגלים במשך כל ימי חייו של החולה. אך מאחר שמתוך סדרה של 25,000
נתיחות שלאחר המות²⁷ אצל נפטרים מסיבות שונות, לא נמצא אף מקרה אחד
של קרע סמוי של הטחול, מתעורר ספק באשר לאסימפטומטיות של מקרים אלו.
הדבר בא גם לאשר עובדה ידועה, שהטחול אינו מסוגל להתרפא גם אחרי
חבלה מיזערית²⁸.

24 חולין, נ"ה, א'.

25 דאה: כו"פ סי' מ"ד סק"ח; שפ"ד, שם, סקט"ו; תב"ש, סי' מ"ג, סק"ה, ועוד.
Drapanac, T., Yates, A.S., Brickman, R. and Wholey, M.: The Syndrome of
Occult Rupture of the Spleen, Arch. Surg., 99:298—306, 1969

Davis, W., Webb, H.W., and Howard, J.M.: Experimental Observations on Delayed
Rupture and Secondary Hemorrhage from the Spleen, Arch. Surg., 75:9, 1957.

28 א. וולפשטיין, ד. שפיר, א. אביגד וד. טולתינסקי, קרע דחוי וקרע סמוי של הטחול,
הרפואה, 83 : 480—481, 1972.

בספרות הוטרינרית מבדילים בין קרע חבלתי שלעתיים מסתיים בהצטלקות ואיננו קטלני, לבין קרע עצמוני שעל פי רב הוא קטלני.²⁴

ברם, תמיד קרע הוא מצב חמור יותר מנקב ואם התנקבות היא הוראה להטריף את הבהמה, לא כל שכן — קרע בטחול. ואכן, מדברי הפוסקים המאוחרים יותר — הרמב"ם והטור — נראה שלא גרסו כלל הנחה זו²⁵, ויתכן שזו הוספה מאוחרת.

6. דעה תמוהה נוספת המצויה בתלמוד, קובעת⁷:
„ולא אמרן אלא בקולשיה, אבל בסומכיה — טריפה“.

ובתרגום: ואין אנו אומרים (שניקב הטחול — כשר) אלא בחלק הדק, אבל בחלק העבה — טריפה. כך גם פוסק הרמב"ם⁸:
„אם ניקב בראש העבה נקב מפולש — טריפה... אבל אם ניקב הדק — כשרה“.

ידוע לנו שקרע או נקב מהוים מצב קטלני, ללא טפול כירורגי, בכל מקום בטחול ולא ידוע כל הבדל היסטולוגי, פיסיולוגי, פתולוגי או פרוגנוסטי בין אזורים שונים בטחול.

7. והנה מעניין לציין את חידושו של הרמב"ם³¹, שטחול העוף — כיון שעגול הוא כעינב ואינו דומה לטחול הבהמה — אין הנקב פוסל בו כלל. דעתו זו של הרמב"ם עוררה פולמוס רב בין הפוסקים. רובם קבלו דעתו, בבחינת „כבר הורה זקן“, אע"פ שנדחקו בהבנת דבריו³². לעומתם יש שהחמירו לכתחילה, או על כל פנים לעצמו³³. ויש מי שכתב³⁴ שיש להטריף העוף כמו הבהמה ואין לחוש להוראת זקן [הרמב"ם]³⁵.

8. בין הפרשנים והפוסקים מצאנו תיאורים של אנומליות ומצבים פתולוגיים שונים בטחול, שאין להם יסוד בתלמוד ואסכם כאן בקצרה אחדים ממצבים אלו.

תוארו שתי אנומליות ביחס לטחול:

9. חוסר מולד של הטחול — עמדת הפוסקים במקרה זה שהבהמה כשרה,

Niebrle & Cohrs, Pathological Anatomy of Domestic Animals, p. 96 29

30 ראה: בית יוסף, טור יורה דעה, סימן מ"ג, סוף ד"ה ועל מ"ש רבינו ואפילו נחתך וכו'; כסף משנה, הלכות שחיטה, פרק ו', הלכה י"ט. וראה גם ברשב"א תוה"א, דל"ט ע"ב ובבאור הגר"א, יו"ד, מג ב.

31 רמב"ם, יד החזקה, שחיטה, י', י"ב.

32 ר"ן, חולין, ג"ה, ב'; רשב"א בתוד"א, שם, וכן נפסק בשו"ע, יו"ד, מ"ג ו'.

33 רש"ל, יש"ש, חולין, פ"ג, ס"י פ"ה; ט"ז, יו"ד, מ"ג סק"ט; ש"ך, שם, סק"י; חכ"א, מ"ג ו'.

34 פר"ח, יו"ד, מ"ג סק"א.

35 וראה מה שכתבו נגדו בפרי תואר, שם, סק"ו; ובכ"פ, שם, סק"ז.

כי יכולה היא להתקיים ללא טחול³⁶. מצב כזה, דהיינו asplenia נדיר ביותר בבעלי חיים, אך תוארו מקרים אחדים בספרות³⁷.

פרויס³⁸ מציין, שגם החוקרים הקדמונים ידעו על חוסר מולד של הטחול בחיות וכבר אריסטו (322—384 לפה"ס) תיאר מצב זה.

גם בבני אדם מוצאים אנו תיאורים של חוסר מולד של הטחול, אשר מלווה בדרך כלל באנומליות מולדות של הלב, המעיים ודרכי השתן³⁹.

10. מספר טחולים בבהמה אחת — accessory spleens. הרמב"ם⁴⁰ — מכשיר והרמ"א — רבי משה איסרלש (?) (1520—1572) — מטריף⁴¹, מבחינה רפואית צדק, כמובן, הרמב"ם, כי מתוארים מקרים של טחולים נוספים גם בבני אדם⁴² וגם בבעלי חיים^{37, 43} — ללא כל השפעה קטלגית.

11. חלק מהמצבים הפתולוגיים, שנידונו בפוסקים, סוכמו על ידי הרמ"א⁴⁴:

א. „נימוק הטחול“;

ב. „לקה בשינוי בשר“;

ג. „בשר רע ונרקב“;

באבחנה מבדלת של זהו המצבים הללו יש לקחת בחשבון: אוטם זהומי (septic infarction); גידולים שונים ובעיקר לימפומות עם שינויים נמקיים; כיסיות נמקיות (degenerative cysts).

ברם, הזוהי המדויק הוא קשה עקב חוסר תיאור קליני ופתולוגי מפורט.

12. בין הפוסקים המאוחרים יותר מתוארים עוד שני מצבים פתולוגיים

בטחול:

„טחול של פרה שהוא גפוח... וכשחתכו קפצו מים זכים מן הטחול... והיה מראהו בפנים כמראה השעוה... והיה שלם מכל צד שלא נרקב...“⁴⁵.

וכן טחול, „שיש בו בועה גדולה מלאה אבק וחול ומוגלה מלמעלה“⁴⁶

— תיאורים המתאימים ל-echynococcal cyst.

36 ראה: דרכי תשובה, יו"ד, סי' מ"ג, סק"א.

Niebrle & Cohrs, Path. Anat. Dom. Anim., P. 94 37

Preuss, Bibl. Talm. Med., P. 216 note 5 38

39 ראה: קאושוניקי א., אליאן ע., התסמונת של אל-טחול, הרפואה, 423:85—424, 1973.

40 יד החזקה, הלכות שחיטה, פרק ה', הלכה כ'.
41 שו"ע, יו"ד, מ"ג, ה'.

Harrison: Principles of Internal Medicine, P. 677 42

Smith, Veterinary Pathology, p. 819 43

44 שו"ע, יו"ד, מ"ג, ב'.

45 שו"ת אור זרוע, ח"א, סי' תכ"ב, בשם הראב"ה.

46 דרכי תשובה, יו"ד, סי' מ"ג, סקכ"ג.

האכינוקוקוס בטחול שכיח בבקר ובצאן, יותר הסוג *E. polymorphus* מאשר *E. alveolaris*.⁴⁷

13. „טחול שהלך והצטמק על ידי חולי”⁴⁸ — ניתן לשער, שמדובר במציאות של טחול קטן באנמיות המוליטיות או במצבים של שטפי דם גרובים — שבהם מאגר הדם שבטחול מנוצל עד תום, והוא מצטמק ועלול להיהפך לפיברוטי.⁴⁹

מצב קיצוני של הצטמקות הטחול עד להעלמותו המוחלטת מתואר בתלמוד⁵⁰:

„ההיא עיזא דהות שתיא מיא דבי נפחא, אישתחיס ולא אישתכח לה טחלא”.

ובתרגום: מעשה בעז שהיתה רגילה לשתות מי-נפחים (המכיל שבבי ברזל), נשחטה ולא נמצא לה טחול. מוצאים אנו בסך נסיון למציאת אטיולוגיה למצב ניסיוני שנתגלה בבדיקות.

14. תאור של הגדלת הטחול (splenomegaly), שנבע כנראה ממצב של אנמיה עקב חוסר-ברזל ממושך, מתואר בתלמוד⁵⁰, לפי פירושו של רש”י:
„לטחלא — שטחול שלו נפות וגדול מחמת חולי”.

אחד הטפולים, שהתלמוד מציע למצב זה הוא:
„נישתי ממיא דבי נפחא”.

ובתרגום: ישנה ממים שמשתמש הנפת. כנראה, שמים אלו נחשבו כטפול למצב החולני הנידון, אולי במחשבה שתכולת הברזל הגבוהה שבו תתקן את הגורם התזונתי⁵¹. ואכן, ידועה מחלת ה-*Hemachromatosis* אצל שבטי הבנטו באפריקה הנובעת מספיגת כמויות ברזל גדולות עקב בשול חומצות חריפות בקדירות ברזל יצוק.

ה. לסכום

— גדון הידע האנטומי, הפיסיולוגי והתבלתי של הטחול על ידי חכמי התלמוד. הם הבינו, שאין הטחול חיוני לחיים, אך במצבים חבלתיים הוא מסכן את קיום הגוף.

חסר בתלמוד עצמו דיון במצבים פתולוגיים של הטחול.

נושא זה הושלם במידה מסוימת על ידי הפרשנים והפוסקים תוך דיון באנומליות ורמוזים למצבים של נמק, זהומים, אנמיות, שינויים וסקולריים וגידלויים ושינויים בגודל הטחול (splenomegaly and fibrosis).

Niebrle & Cohrs, Path. Anat. Dom. Anim., P. 112 47

Smith, Vet. Path., P. 814 49

50 גיטין, ס”ט, ב’.

L.O. Leibowitz, Israel J. of Medical Sciences, vol. 9, no. 1, 1973. 51